

ready. After the attack, every effort was put into building shelters, up until January 1939 when Franco's troops entered the town. Most of the shelters, however, were never completed.

What were the shelters like?

In view of the lack of resources, the JDPC planned to construct different types of shelters to cover every eventuality and that would be quick to build. The mine gallery type was used in most cases. In general, the shelters were designed according to the Board's guidelines but in practice their construction depended on the resources available.

The shelters had to meet a minimum of safety conditions: the entrance had to be screened by a hut, the inside passage had to be dog-leg in shape, to keep shrapnel out, and the walls had to be revetted, to prevent landslides. When air raids over towns became more frequent and people had to spend hours in the shelters, these were equipped with a few basic

Galeria d'accés a l'escola Pereanton. Pere Cornellas

services such as electric lighting, ventilation shafts for air renewal, benches for seating, and hygiene and sanitary installations.

Based on documentary records and spoken memory we have managed to draw up a list of more than thirty air-raid shelters. Some of them can be visited, some have already disappeared and others, although they have been reopened, are not suitable for visiting. All are an example of wartime architecture that has survived to the present day.

Most of the documented shelters that we have in Granollers are the gallery type, except for the one at Maluquer i Salvador square.

Shelter in Maluquer i Salvador square

This shelter was built as a cellular type of structure in which the different compartments are inter-communicating and open on to a communal passage. It measures some 154 m² in covered area and can accommodate around 450 people. It still conserves one of the access stairways on the western side and a section of the gallery tunnel that connected it with the Lluís Castellà (now Pereanton) school, to afford the schoolchildren direct access to the shelter.

Town Council Shelter

The Town Council building has a gallery-type shelter

with access from inside the town hall. The gallery zig-zags downward and continues east through a long tunnel to the Pedra de l'Encant. It had another entrance next to the Porxada to facilitate access from the municipal marketplace. It was never completed and only half of the tunnel is revetted.

Shelter in Josep Irla street

In 1998, the roadworks for opening up the street Josep Irla uncovered one of the entrances to the shelter known as *La Llum i la Força* (the Light and Power), that belonged to the collectivity of the electricity. This is a gallery-type shelter that ran from Tarafa street to Joan Prim street. It is well built, covered, with an arched ceiling and revetted walls, and when it was reopened the electrical wiring was found to be intact.

Més informació i visites guiades

Can Jonch.
Centre de Cultura per la Pau
Carrer del Rec, 19
Tel. 93 842 68 32
canjonch@ajuntament.granollers.cat
www.granollers.cat/can-jonch

Museu de Granollers
Anselm Clavé, 40-42
Tel. 93 842 68 40
museu@ajuntament.granollers.cat
www.museugranollers.org

Documentació i textos:
Cinta Cantarell
Disseny gràfic:
www.itres.cat

memorial democràtic
Generalitat de Catalunya
www.memorialdemocratic.gencat.cat

Shelters at military aerodromes

Granollers had three aerodromes nearby —Llerona-La Garriga, Cardedeu-Sant Antoni de Vilamajor and Montmeló-Montornès. This last one was part of the network of aerodromes built by the Republic between 1937 and 1939 and was a training camp for pilots. Part of this camp was located in Palou and one of these rudimentary shelters is conserved within the compound of the Centre Comarcal de Tractament de Residus (county waste treatment centre). The Palou shelter is along the general lines of this type of structures, which served to protect the mechanics and workers from shrapnel and small bombs. The floor plan is dog-leg shaped and has an entrance at each end and the barrel roof is made of brick.

Foto de portada:
Refugi de la plaça Josep Maluquer i Salvador.
Pere Cornellas

Espais de Memòria

Refugis antiaeris de Granollers

Escapes d'accés al refugi de la plaça de Maluquer i Salvador. Pere Cornellas

La vida sota les bombes

En el transcurs de la Guerra Civil, milers de persones van patir els efectes dels bombardejos sistemàtics i indiscriminats sobre pobles i ciutats. Per tal de protegir la població civil, la Generalitat de Catalunya va crear la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC) l'any 1937, amb la finalitat de construir una xarxa de refugis antiaeris i de divulgar les mesures de prevenció en cas d'atac. L'octubre del mateix any es va constituir a Granollers la Junta de Defensa Passiva Local.

Les autoritats de Granollers van preveure la construcció de tres grans refugis, però les dificultats econòmiques no van permetre que el projecte tirés endavant i es buscaren alternatives menys costoses, com la utilització de soterranis de cases particulars i de fàbriques. Quan la ciutat va patir el primer bombardeig, el maig de 1938, pràctica-

ment no s'havien fet refugis públics. Després de l'atac es va treballar intensament en la seva construcció fins al moment de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat, el gener de 1939. La majoria de refugis, però, quedarien sense acabar.

Com eren els refugis?

La JDPC proposava la construcció de refugis adaptables a totes les circumstàncies i que fossin ràpids de bastir, a més de complir unes condicions de seguretat mínimes. Per això s'havien de protegir els accessos, l'estructura de les galeries havia de ser en ziga-zaga per evitar l'entrada de la metralla i les parets s'havien de revestir per evitar esllavissaments. Quan els atacs aeris sobre les ciutats van esdevenir una pràctica freqüent i la gent havia de passar més hores dins els refugis, es va preveure dotar-los de serveis bàsics mínims, com enllumenat elèctric, xe-

Refugi de l'Ajuntament. Pere Cornellas

meneies de ventilació per renovar l'aire, bancs per seure i instal·lacions higièniques i sanitàries.

A partir de la documentació i de la memòria oral, s'ha pogut elaborar una relació de més d'una trentena de refugis antiaeris. Alguns es poden visitar, altres ja han desaparegut i en d'altres s'hi ha pogut accedir tot i que no són visitables.

La majoria dels refugis documentats que tenim a Granollers són de tipus galeria, excepte el de la plaça Maluquer i Salvador, que és de tipus cel·lular o de sala.

Refugi antiaeri de la plaça de Maluquer i Salvador

Es tracta d'un refugi de tipus cel·lular, en què els departaments estan comunicats entre ells i donen a un passadís comú. La superfície construïda és d'uns 154 m² i té una capacitat aproximada de 450 persones. Conserva un dels

cossos d'escales d'accés a la part de ponent i un tram del túnel galeria que el connectava amb l'escola Lluís Castellà, avui Pereanton, perquè els escolars hi tinguessin accés directe.

Refugi de l'Ajuntament

L'edifici de l'Ajuntament conserva un refugi de tipus galeria al qual s'accedeix des de l'interior de la casa de la vila. La galeria descendeix en forma de ziga-zaga i continua per un llarg túnel en direcció Est, cap a la Pedra de l'Encant. Tenia una altra entrada al costat de la Porxada per facilitar l'accés des del mercat municipal. No es va poder acabar i només la meitat del túnel està revestit.

Refugi del carrer Josep Irla

L'any 1998, les obres d'obertura del carrer Josep Irla van deixar al descobert un dels accessos al refugi conegut com de la col·lectivitat de "la

Llum i la Força". És de tipus galeria i anava des del carrer Tarafa al carrer Joan Prim. Està ben construït, cobert amb volta i murs arrebossats, i en el moment que es va reobrir encara conservava el cablejat elèctric.

Refugis dels aeròdroms militars

Granollers tenia tres aeròdroms al seu entorn: el de Llerona - la Garriga, el de Cardedeu - Sant Antoni de Vilamajor i el de Montmeló - Montornès. Aquest darrer formava part de la xarxa d'aeròdroms que va construir la República entre 1937 i 1939, i era un camp de formació per als pilots. Una part d'aquest camp estava situat a Palou i actualment un dels refugis elementals de l'aeròdrom es conserva dins el recinte del Centre Comarcal de Tractament de Residus. Aquest refugi segueix les línies generals d'aquest tipus d'obres, que servien per protegir de la metralla i de petites bombes els mecànics i treballadors. La planta té forma de zeta, amb un accés a cada extrem i la coberta és de volta de canó feta de maó.

Entrada al refugi del carrer Josep Irla. Ramon Ferrandis/El 9 Nou. 1998

Espacios de memoria Refugios antiaéreos de Granollers

La vida bajo las bombas

En el transcurso de la Guerra Civil española, muchas personas sufrieron los efectos de los bombardeos sistemáticos e indiscriminados sobre pueblos y ciudades. Para proteger a la población civil, la Generalitat de Catalunya creó la "Junta de Defensa Passiva de Catalunya" (JDPC) en 1937, con el fin de construir una red de refugios antiaéreos y divulgar las medidas de prevención en caso de ataque. En octubre del mismo año se constituyó en Granollers la "Junta de Defensa Passiva Local".

Las autoridades de Granollers se plantearon la construcción de tres grandes refugios, pero las dificultades económicas hicieron imposible el proyecto y se buscaron alternativas menos costosas, como la utilización de sótanos de casas particulares y fábricas. Cuando en mayo de 1938 la ciudad sufrió el primer bombardeo, prácticamente no se habían construido refugios públicos. Después del ataque, la ciudad trabajó intensamente en su construcción, hasta la entrada de las tropas franquistas en la ciudad, en enero de 1939. La mayoría de refugios quedaron inacabados.

¿Cómo eran los refugios?

La JDPC planteó la construcción de diferentes tipos de refugios adaptables a todas las

circunstancias y que se pudieran habilitar rápidamente, además de cumplir unas mínimas condiciones de seguridad. Por ello, se tenía que proteger la entrada, el recorrido debía ser en zigzag para impedir la entrada de metralla y las paredes tenían que estar revestidas para evitar desprendimientos. Cuando los ataques aéreos sobre las ciudades se convirtieron en una práctica habitual y la gente tenía que pasar más horas dentro de los refugios, se previó dotarlos de unos servicios básicos mínimos, como alumbrado eléctrico, chimeneas de ventilación para la renovación del aire, bancos para sentarse e instalaciones higiénicas y sanitarias.

A partir de la documentación y de la memoria oral, se ha podido elaborar una relación de más de treinta refugios antiaéreos. Algunos se pueden visitar, otros han desaparecido y en algunos se ha podido acceder, aunque no son visitables.

La mayoría de los refugios documentados que tenemos en Granollers son del tipo galería, excepto el de la plaza Maluquer i Salvador, que es de tipo celular o de sala.

Refugio antiaéreo de la plaza Maluquer i Salvador

Se trata de un refugio de tipo celular o de sala, con los departamentos comunicados entre sí que dan a un pasillo común. La superficie construida es de unos 154 m² y tiene una capacidad aproximada de 450 personas. Conserva uno de los cuerpos de escalera

de acceso por poniente y un tramo del túnel galeria que comunicaba con la escuela Lluís Castellà, hoy Pereanton, para que los alumnos accedieran directamente al refugio.

Refugio del Ayuntamiento

El edificio del Ayuntamiento conserva un refugio tipo galería, al que se accede desde su interior. La galería descende en forma de zigzag y continúa por un largo túnel en dirección Este, hacia la Pedra de l'Encant. Tenía otra entrada al lado de la Porxada para facilitar el acceso desde el mercado municipal. No se pudo acabar y solamente la mitad del túnel está revestido.

Refugio de la calle Josep Irla

En 1998, las obras de obertura de la calle Josep Irla dejaron al descubierto uno de los accesos al refugio conocido como de *la Llum i la Força*, puesto que pertenecía a la colectividad de la electricidad. Es una galería que iba desde la calle Tarafa a la calle Joan Prim. Está bien construido, con la cubierta de bóveda y las paredes revestidas. En el momento de su obertura conservaba todavía el cableado eléctrico original.

Refugios de los aeródromos militares

Granollers tenía tres aeródromos alrededor, el de Llerona-La Garriga, el de Cardedeu-Sant Antoni de Vilamajor y el de Montmeló-Montornès. Este último formaba parte de

Refugi elemental de l'aeròdrom de Montmeló-Montornès, a Palou. Pere Cornellas

la red de aeródromos que construyó la República entre 1937 y 1939 y era un campo de formación para los pilotos. Una parte de este campo estaba situado en Palou y actualmente uno de los refugios elementales se conserva dentro del recinto del Centro Comarcal de Tratamiento de Residuos. Este refugio sigue las líneas generales de estos tipos de obras, que servían para proteger a los mecánicos y trabajadores de la metralla y pequeñas bombas. Tiene una planta en forma de zeta, con un acceso en cada extremo y la cubierta es de bóveda de ladrillo.

Places of remembrance Air-raid shelters in Granollers

Life under the bombs

Indiscriminate bombing of the rearguard civilian popu-

lation was a military aviation tactic used during the Spanish Civil War. In order to protect the population, in 1937 the Generalitat de Catalunya (*Catalonia's regional government*) set up the Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC) (*Passive Defence Board of Catalonia*). Its purpose was to create a network of air-raid shelters and provide information about the preventive measures to be taken in the event of an attack. The local Passive Defence Board for Granollers was set up in October of that year.

At the outset of the War, the Granollers authorities debated the advisability of building air-raid shelters, but the initial project was rejected because of the high costs involved. More economical alternatives were sought, such as using the cellars in private houses and in factories. However, when the town came under attack with the first bombing in May 1938, hardly any public shelters had been made